

Acemî Bir Loda Bilim ile Hayal Arasında Etimoloji, Ekrem Kardeşime Cevap

A Poor Haystack (Loda) Etymology Between Scholarship and Imagination, An Answer to My Young Colleague Ekrem Gül

Uwe Bläsing¹

¹Prof. Dr., Leiden University Centre for Linguistics

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Uwe Bläsing,

Leiden University Centre for Linguistics

E-mail: uweblaesing@gmail.com

Geliş tarihi / Date of receipt: 24.10.2017

Kabul tarihi/Date of acceptance: 06.11.2017

Atıf/Citation:

Bläsing, Uwe. "Acemî Bir Loda Bilim ile Hayal Arasında Etimoloji, Ekrem Kardeşime Cevap." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 57, 2017, s. 65-80. 10.26561/iutded.369175

ÖZET

Ekrem Gül tarafından yazılan ve Türk Dilleri Araştırmaları adlı derginin yirmi beşinci cildinde yayınlanan "Loda Sözcüğü Üzerine" adlı makale, oldukça ilgi çekicidir. Özellikle makalenin bu çalışmanın yazarına ait "loda" sözcüğüyle ilgili yazdığı ilk makale ile aynı dönemde yayınlanması manidardır. Burada, Ekrem Gül tarafından loda sözcüğü üzerine yazılan makale her yönüyle ele alınmış, ortaya attığı iddialar üzerinde durulmuştur. "Loda"nın kökeniyle ilgili bilimsel metotlara dayanarak cevap niteliğinde bir makale hazırlanmış ve netice itibarıyla "loda"nın kökeni hakkında Gül tarafından verilen bilgilerin elle tutulur bir tarafının olmadığı, her bir açıklamasına karşı "doğru" açıklamalar yapılarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Loda, etimoloji, saman yığını, eleştiri, bilimsel metot

ABSTRACT

The article "Loda Sözcüğü Üzerine" ("On the Term Loda") written by Ekrem Gül and published in the twenty-fifth volume of the journal *Türk Dilleri Araştırmaları* (Studies in Turkish Languages) is quite intriguing. In particular, the publication of this article almost simultaneously with the paper on the term "loda" by the author of this review is meaningful. On the following pages, the article penned by Ekrem Gül dealing with the origin of "loda" will be scrutinized under several aspects with a special focus on the thesis that have been put forward. Aim of this review is to reveal and correct, based on scholarly methods, the most significant shortcomings of Gül's etymological attempt concerning the historical roots of "loda".

Keywords: Loda, Etymology, Haystack, Criticism, Methodology

EXTENDED ABSTRACT

This review article aims to reveal and correct the most significant shortcomings of Ekrem Gül's attempt to elucidate the etymological background of Turkish *loda* 'haystack' submitted in his recent contribution "On the Term Loda" ("Loda Sözcüğü Üzerine").

Obviously inspired by the entry *loda* 'a heap of grain, wheat which after threshing has been prepared for winnowing' in the Mamluk-Kipchak language guide *Kitāb al-'Idrāk li-Lisān al-'Atrāk* (H. 712/1313) our young colleague searched the Kipchak group for more evidence and stumbled in Armeno-Kipchak upon the noun *lodâ* 'boat'. Immediately he argues that both, the haystack term and the boat name could be connected to each other. Against this view we can raise the following serious objections: A. Under semantical considerations a tie between both terms is more than unlikely (boat vs. haystack). B. Etymologically speaking, the boat name is a loan from Ukrainian *lodd'a*, *lod'ja* having together with their cognates in other Slavonic languages a clear Germanic background. This information already given by Aleksandr Garkavec in his Crimean-Tatar dictionary (*Kypčakskij slovar' po armjanopis'mennym pamjatnikam XVI-XVII vekov*) is also attainable by consulting an Ukrainian or a Russian etymological dictionary. C. Under phonetically aspects *loda* and *lodâ* may at the first glance seem to be homophones. But as indicated by the circumflex upon the letter â the preceding consonant is palatalised, thus Crimean Tatar *lodâ* is exactly representing the term's Ukrainian form *lod(d)'a*. As for the attestation in *Kitāb al-'Idrāk li-Lisān al-'Atrāk* we already showed in our first publication on *loda* that it does not belong to the work's regular text, but appears only in the glosses of the manuscript Veli ed-Dîn 2896 held by the Beyazit Library/Istanbul. The history of this manuscript is relatively unknown. So we cannot determine by which hand and when these additions were made. Since there is no further evidence for the haystack term in a Kiptchak tongue – nor in an old neither a modern one, it is most likely that *loda* has been added later by an Ottoman hand.

Next point in our review is the evaluation of Ekrem Gül's main theses claiming that *loda* ultimately goes back to *lādan* 'la(b)danum' which is the fragrant resin of the Rockrose species *Cistus ladanifer* (western Mediterranean) and *Cistus creticus* (eastern Mediterranean). Starting point of his discussion is the entry *lād* in Meninski's *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*: **lād** | 'incrustation, plastering of a wall, rows of bricks or turfs in a wall; soft, fine silk (esp. from Hormuz); a fragrant herb, ladanum'; etc.

Ekrem Gül, unfortunately, misunderstood this entry entirely, among other things, supposing that the underlying etymon is a single one. Actually, however, we have here – as already indicated by the widely differing semantics – at least three etyma with an absolutely different background: 1. **lād** | 'incrustation, wall', etc. (from a form **lāta-* << Iranian **dāta-*, PPP of **dā-* 'to erect, build', etc.; for *l-*

< *d- cf. Scythian Παραλάται (*Para-látay*) : Avestian *Paradāta*- “der Vorangestellte” < **para-dāta*-, and in Persian *namak-lān* ‘salt warehouse’ vs. *namak-dān* ‘salt cellar or salt shaker’; **lā-na*- < **dā-na*- = *nomen loci*, *nomen instrumenti*). 2. **lād** II ‘soft silk’ (for Arabic *lāz*, plural of *lāzat*). 3. **lād** III ‘ladanum’ which is – according to *Burhān-i qāṭi*’ (1652) – a shortened form of *lādan*. As such, it is used almost exclusively in the classical Persian poetry (for example in the 10th century by Kesā’i Marvazi; cf. *Loḡat-nāme-ye Dehḡodā*).

Not only under semantical (‘ladanum’ ➤ ‘haystack’), but also under phonetical considerations (*lād* ➤ *loda*) Bülent Gül’s etymological attempt is untenable.

Mehmet Ölmez'in teşvikiyle geçen sene *Türk Dili Araştırmaları Belleten* dergisi için *loda* 'saman yığını' kelimesinin köken tarihiyle alakalı kısa bir yazı hazırladım.² Bu yüzden de Mehmet kardeşim bana 60. doğum yılı dolayısıyla armağan olarak ithaf ettiği *Türk Dilleri Araştırmaları*'nın yeni cildi elime geçtiğinde ilk sayıda yer alan, Ekrem Gül'ün kalemine ait "Loda Sözcüğü Üzerine" adındaki bir makale beni oldukça şaşırttı, aynı zamanda – tabii ki – ilgimi de çekti.³ Zirâ böylesi özel ve nadir bir kelimeye yönelik aynı vakitte iki yazının çıkması, sadece tesadüfün bir kaprisi midir? Tahminimce Uçhisarlı Mehmet kardeşim, memleketinin buram buram ot kokan sarı lodalarını özleyerek her yerde *loda*, *loda* demekle başka arkadaşların da bu sözcüğe ilgisini uyandırmıştır. Bakalım sayesinde 'lodalı' daha kaç yazı çıkacak.

Her nasıl olursa olsun, zamanımızın vazgeçilmezi sayılan özet gibi yazı eşiğindeki kısa tekst parçalarını umumiyetle atlayarak hemen makalenin gerçek metnine başlıyorum. Fakat bu sefer gözüm – her nedense – yazının özetinde geçen iki sözcüğe, daha açıkçası bu lodanın ciddi sorunlar içerdiğini tahmin ettiren "Akadca" ile "ladanum" terimlerine takılı kaldı. Dolayısıyla bu ot yığınının şimdi dıştan içteki orta direğine doğru muayene edilmesi gerekmektedir.

Ot yığınının DNA'sındaki ilk bozukluklara yetişebilmek üzere bir gemiye, daha net bir ifadeyle Ermeni Kıpçakçasının konuşulduğu vakitlerde uçsuz bucaksız *Deşt-i Kıpçak*'ın mühim taşıyıcı damarları olan Don, Dinyeper, Dinyester gibi nehirlerde işletilen bir sandala binmek zorundayız. Niye...? Ekrem arkadaşımızın buna göre bir davetiyesi olduğundan... Buyursunlar:

"Ermeni Kıpçakçası için verilen şu kayıt gerçekten ilgi çekicidir:

'*lodâ*, или *loddâ*, или *lodya* ... (укр. лодь, лодья, лоддя, пол. *łódz*) лодка сл. син. *čolna*, *sandal*...' ⁴ Görüldüğü gibi Garkavets, kelimeyi *čolna* ve *sandal* maddelerine göndermiştir. Seslik açıdan hiçbir sıkıntı olmasa da bu kelimeler için verilen 'sandal, hafif bot' anlamlarının bizim açımızdan muhtemel bir birleştirme girişimi için düşündürücü olduğunu kabul etmek gerekiyor. Herhâlde bu kelimenin Rusça 'Лодка I. Boot [...] ile ilgili olduğunu düşünmek daha yerinde olacaktır" (Gül 2015: 66).

1 Aynen: "Hiçbir şey bilmediğimi biliyorum", bunun yerine Türkçede hafif farklı olan 'Bildiğim tek şey, hiçbir şey bilmediğimdir' tercümesi tercih edilmektedir. Bu meşhur hikmetin iç yüzüne dair ilk faydalı bilgi için bkz. <https://en.wikipedia.org/wiki/I_know_that_I_know_nothing>, <https://de.wikipedia.org/wiki/Ich_weiß_dass_ich_nichts_weiß>.

2 *Türk Dili Araştırmaları Belleten*, Cilt 63, İkinci Sayı (2015): 7-29.

3 *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 25, İlk Sayı (2015): 57-80.

4 Göstermenin düzeltilmiş biçimi: **lodâ**, или **loddâ**, или **lodya** (~nîñ) (укр. лодь, лодья, лоддя, пол. łódz) лодка сл. син. *čolna*, **sandal** (Garkavec 2010: 925b). Bunun açıklaması: *lodâ*, *loddâ* veya *lodya* (~nîñ) (Ukraynaca *lod'*, *lod'ja*, *loddja* Lehçe łódz) 'sandal' (Rus. лодка); eş anlamlı kelimeler *čolna*, *sandal*.

Bu açıklamaların 'gerçekten ilgi çekici' tek tarafı, sandal adının saman yığını isminin tartışmasında geçmesidir. Zirâ Aleksandr Garkavec (2010: 925b) Ermeni Kıpçakçası *lodâ*, *loddâ* ve *lodya* biçimlerini hemen parantez içerisinde verilen Ukraynaca лодь (~ лодья, лоддя) sözcüğüne dayanan alıntılar olarak belirtmiştir. Sandal adı, İslav dillerinde en eski zamanlardan beri yaygındır (krş. Eski Kilise Slavcası *alüdi*, *ladii*, Eski Rusça *lod'ja*, *lod'ka*; Rusça, Beyaz Rusça *lodka*, Ukraynaca *lod'*, Lehçe łódź, Bulgarca *ládja* vs.). Biçim çeşitlerine bakıldığında ise, adı ile birlikte su taşıtının aslen Cermen coğrafyasından gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Buna dair teferruatı ilgi duyanlara *Etymolohičnyj slovnyk ukrajins'koji movy* veya *Étimologičeskij slovar* russkogo jazyka adındaki sözlüklerdeki verileri tavsiye ediyorum (*ESUM* 3: 280; *Fasmer* 2: 510). Sözü'nün kısası, *Yakut* halkının isminin iç tarafını açıklarken tartışmaya *yakut* taşıını atmak acaba kimin aklına gelir? Demek istediğim şudur: Sandal olan *lodâ* ile saman yığını olan *loda* arasında ne genetik açısından, ne de etki düzeyinde herhangi bir münasebetin olmadığı ortadadır. Bahsi geçen kelimeleri ancak eş sesli (*homofon*) saymak mümkündür. Bu bile doğru değildir, çünkü 'ses açısından da bir sıkıntı' vardır, Ekremciğim. Türkçedeki *kâr-kar* çiftinde olduğu gibi sandal adındaki â harfinin kaygan güvertesini süsleyen küçücük "yelken", öndeki ünsüzün damaksıl (*palatal*) olduğunun işaretidir (demek ki *lodâ* ≠ *loda*!). Böylelikle Ermeni Kıpçakçası *lodâ*, tam olarak Ukraynaca *lod'a* biçimini temsil etmektedir. Şükürler olsun, 'düşündürücü' ya 'düşünülecek' taraf kalmadı. Hem Anadolu'daki 'sarışın' lodamıza ağırlık veren hem de 'etimolojik' canıma işleyen bu fuzulî sandaldan kurtulduk.⁵

Cerrahi seyahatimize devam etmek üzere başka bir tabakaya ilerleyip şunu okumaktayız:

"Kelimenin kökeni için etimolojik sözlüklere baktığımızda kesin bir cevap elde edemiyoruz... Cabolov'un Kürtçe için hazırladığı etimolojik sözlükte kelitemiz *löd*, *lūda*, *lawda*, *lōda*, *lōd kirin* biçimleriyle işlenmiştir; ancak burada da kelimenin etimolojisine dair doyurucu bir açıklama göremiyoruz" (Gül 2015: 67-68).⁶

Demek ki Cabolov'un açıklaması (2001: 593-594) "doyurucu" görülmemiş... Türkçeyi hedef alan eserlerden farklı olarak Ruslan Cabolov, etimolojik sözlüğünde *loda* sözcüğünün kökenine ait, kendisince olası görülen en azından bir öneri sunmuştur. Bu önerinin mutlaka okurlara yansıtılması ve münasip bir eleştiride bulunulması, mesela 'uygun', 'inandırıcı', 'akla yatkin' olup olmadığı açıklanması vazgeçilmez şartlardı.⁷ Merhum Ruslan Cabolov gibi bilim dünyasında tanınmış bir âlimin fikirlerini bu tarzda kapalı geçmek bence hiç hoş değildir ve sanatımıza layık bir yöntem zaten sayılmamaktadır.⁸

5 Loda sözcüğünün *Kitâb al-'Idrâk li-Lisân al-'Atrâk* adındaki Memlûk Kıpçakçası dil rehberinin haşiyesinde geçen, 'harman dövüldükten sonra savrulmaya hazırlanmış olan tahıl, buğday yığını' anlamını taşıyan kaydının da Kıpçakça ile alakası olmamasının ispatı için bkz. Bläsing 2015: 22-24.

6 *Lod kirin*, kelime biçimi değildir fakat yardımcı fiille (Kürtçe *kirin* 'yapmak') kurulmuş, 'saman yığını yapmak' manasındaki birleşik bir gruptur.

7 Bu eleştirme için bkz. Bläsing 2015: 12-13.

8 8 Aralık 1926 tarihinde Vladikavkaz'da dünyaya gelen Ruslân Lázarevič Cabólov, akademik tahsilini Sovyetler Birliği'nin en ünlü üniversitelerden biri olan Leningrad Devlet Üniversitesi (*Leningradskij Gosudarstvennyj Universitet*)ndeki İran Dilleri Bölümü'nde almıştır. 1964-1966 arasında ülkesinin Kabil'deki büyükelçiliğinde

'Loda'nın direği denetlendiğinde bunun da maalesef çürük olduğunu ispat etmek üzere bir ipin tam çekilmesi gerekmektedir çünkü:

"Kelimenin kökeni için bize göre en büyük ipucu Meninski'nin sözlüğünde yer alan bir kelimeye dair kayıttadır:

L'D *lād* "Incruftatio, parietis crufta, fericum molle, telae fericae hormufinz genus tenuius. Partes magnaе, glabae muri, murus, herba odorata, ladanum, liberalis, feries feu ordo laterum Murus" (Gül 2015: 68).

Tabii ki sihirli, gizemli Meninski lüğatinin ve ayrıca içindeki asırlarca saklı kalmış, daha hiç kimsenin gözüne çarpmamış olan mühim ipuçlarını keşfedip göstermesi, her bir yazıya, özel bir ehemmiyet kazandırmaktadır. Fakat muktebes şekilde değil. Genç araştırmacının bize yansıttığı verilerin, ne yazık ki eksik ve kısmen de yanlış olması, kendisinin lügatteki açıklamaları anlamadığını, üstelik de anlaması için hiç emek bile vermediğini belli etmektedir.⁹ Bu hakikati maskeleyerek üzere Meninski adını kendi mübahasesine aktardıktan hemen sonra Mertol Tulum'un *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* adlı eserine, yani kolaya kaçmıştır. En nihayet Mertol Bey'in *lād* yanına eş anlamlısı ya da benzer anlamlısı olarak verdiği açıklayıcı kelimeleri ("divār (kırı), cidār, bünyān, sütre, endāviş" vs.; Tulum 2011: 1115b) tek tek gezerek anlamsal yelpazelerini mümkün olduğu kadar açıp "Böylece kelimenin 'yığmak, kaplamak, örtmek' anlamları ile ilgili kafamızda bir soru işareti kalmamış oluyor." diyen bir iddiada bulunmaktadır (Gül 2015: 69). Sadece yöntem açısından bakıldığında böylesi bir yaklaşımın caiz olmadığına kanımca herkes imza atacaktır. Mademki Meninski mevzunun anahtarıdır, kendisinin verdiği bilgi neden derli toplu bir tarzda kıymetlendirilmemiştir?

Eleştiriye devam etmeden önce bu ödevi kendim yerine getirerek Meninski'nin gerçek verileriyle beraber açıklamasını dikkatinize sunmak istiyorum (1680/2000: sütun 4128):

lād p. [= persicè 'farsça']. *mühre-i dīwār* ['bir duvarın sıvası, kaplaması veya kabartması'], *wālih, wāle kumaşi* ['bir çeşit ipek kumaş']. Incrustatio ['duvarın siva, harç, mermer gibi gereçlerle sıvanması/kaplanması'], & parietis crusta ['duvar kaplaması'], sericum molle ['yumuşak ipek'], *pec.* [= *peculiariter* 'özel olarak'] telae sericæ hormusinæ genus tenuius ['Hormuz'dan gelen bir ipek kumaşın incecik türü']. *Hæl. & ex Cast. ac Ni'*.¹⁰ Partes magnaе, & glebæ muri, ['duvarın

danışman olarak çalıştıktan sonra Rusya'ya dönüp 1967'den ölümüne dek Moskova'da Bilimler Akademiyası'nın Şarkiyat Enstitüsü'ne bağlı olan Asya ve Afrika dilleri bölümünde (*Institut Vostokovedeniya Akademii Nauk, otdel jazykov narodov Azii i Afriki*) araştırma görevlisiydi (İranist, Kürdolog). Ruslan Cabolov 11 Haziran 2003 tarihinde Moskova'da vefat etmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Цаболов,_Руслан_Лазаревич> ve R. N. Gučeva & N. L. Ščerbak, "Cabolov Ruslan Lazarevič, Sotrudniki RNB – deželati nauki i kul'tury", *Biografičeskij slovar*, t. 1-4, <http://www.nlr.ru/nlr_history/persons/info.php?id=2067> .

9 Latince bakımından elemli bu gerçeğe "Incruftatio", "fericae hormufinz" gibi tecavüz edilmiş, yani yarım adam haline getirilmiş şekiller şahit olmaktadır.

10 "*Cast. & C. Castellus, seu eius & Golii Dictionarium Persico-Latinum Londini impressum*" = Castell 1669; "*Ni' [...] lughæti ni'metüllâh. Dictionarium Persico-Turcicum copiosissimum. Ms. [el yazması metin]*"; "*Hæl./Hal. Halimius, seu [...] lughæti hælimi. Lexicon Persicum Turcicè & Arabicè explicatum*" (Meninski 1: proœmium

والله *lād* و دیوار *mübrei diwār* ، و *wālib* ، *wāle kumaši*. Incrustatio , *parietis crusta* , *sericum molle* , *pec. telæ sericæ hormufinæ genus tenuius*. *Hel. & ex Cast. ac Nis.* Partes magnæ , *& glebæ muri* , murus , herba odorata , *f. ladanum* , liberalis , *& series seu ordo laterum*. *لād zere* , *دیوار dā-wār*. Murus. *Cast.*

büyük parçaları ve kesekleri', murus ['duvar'], herba odorata ['güzel kokulu ot'], *f.* [= *fortè, forsan* 'belki']¹¹ ladanum ['laden'], liberalis, & series seu ordo laterum ['?'], ve tuğla sırası veya dizisi']. *lād zere* ['örülmüş bölme'], *diwār* ['duvar']. Murus ['duvar']. *Cast.*

Anlamsal bakımdan böylesi alaca bir tabloya nazar ettiğimiz zaman, maddedeki malumatın tek bir kökene dayanan sözcüğe ait olabileceği sorusu çıkmaktadır. 'Duvar', 'güzel kokulu bitki' ve 'ipekli kumaş' arasında bir rabitanın var olduğu kanımca pek olası değildir. Dolayısıyla ben burada kökeni farklı üç kelime, daha doğrusu üç *homonim* (sesteş) terim görüyorum. Söz konusu olan *loda sözcüğü* Ekrem Gül'e göre *acaba hangisine dayanmaktadır?* Zira her üçüne dayanmayacağı muhakkaktır.

Duvar, duvar kaplaması vs. manasındaki *lād* I anlamsal bakımdan -yiğının ne toprak örtmesi ne de toprak örtülü olması açısından- ot yiğınınına uymamaktadır. Bu sözcük diğer birkaç Osmanlıca sözlükte de Farsçadan ödünçleme olarak gösterilmektedir, örneğin: ***lād*** L'D (f[arsça]. i[sim].) 'duvar': *bün-i lād* 'duvarın dibi', *ser-i lād* 'duvarın üstü' (Devellioğlu 1978: 643b); L³D^o ***lād*** fā[rsça]. 'binā ve dīvār temeli, esās, dīvār, ḥā'it' (Lûğat-i Remzî 2: 255b); L³D^o ***lād*** f[arsça]. 'dīvār, cidār': *ser-i lād* 'dīvārın başı, üstü', *bün-i lād* 'dīvārın dibi'. (Lûğat-i Nâcî 649b); P[ersian]. L'D ***lād*** s[ubstantive]. 1. A row, a tier, as of stones or bricks. 2. A foundation row, the footing of a wall. 3. A base, basis; a reason. 4. A wall. (Redhouse 1890: 1618a). Kökene gelince.... Farsça *lād* I İrancı bir unsurdur: <— l- < *d- geçişini gösteren bir şiveden¹² << Ana-İrancı **dāta*- (= **dā*- 'birleştirmek, kurmak, döşemek' fiilinin geçmiş zaman ortacı) 'dikilmiş, kurulmuş, inşa edilmiş (bir şey)'; krş. A. (l- < *d- geçişi için) İskitçe Παραλάται (*Para-látay*) : Avestaca *Paradāta*- "der Vorangestellte" < **para-dāta*- (Bielmeier 1989: 240, dipnot 12) ve B. (anlam açısından) Soğdca δ't /δāt/ 'duvar' ("diwār (*daxil*: lād)"; Gharib 2004: 136a); bkz. ÉSJA 2: 423. Mertol Tulum'un çalışmasında *lād* yanında geçtiği ve bu yüzden Ekrem Gül tarafından oradan alınıp gösterildiği için, konunun çerçevesine uyan Farsça *lān* 'evin etrafındaki duvar, ağıl' sözcüğüyle ilgili bilgi vermek uygundur (Steingass

[10-11]).

11 "f. forte, forsan, *dubitationis nota* ['şüphe notu']" (Meninski 1: proœmium [10]). Zahmet olsa bile, 'büyük' bir 'ipucunun' anlamını temiz çıkarabilmek üzere kısaltma şeklindeki verilerin de önemsenmesi gerekmektedir. Çünkü sözlükçü, bunları sadece süs olarak ilave etmemiştir!

12 Bu geçiş (l < *δ < *d) İran Dilleri'nin Doğu grubunda, en başta Peştucada, görülmektedir. Nadir de olsa – izlerini Batı grubunun da dillerinde tespit edebiliriz. Orta İrancıda onu kural olarak Bahtericede ve Soğdcanın bazı ağızlarında bulmaktayız.

1892: 1114a): < *lāna- < *dā-na- (= *nomen loci, nomen instrumenti*). "Affixed to nouns, it denotes abundance or place, as, *namaklān*, a saltwarehouse ['tuz deposu]" (Steingass a.y.): *namakdān* 'tuzluk' (a.y. 1427a). Bunun yanı sıra krş. Farsça *lāna* (< *dāna-ka) 'yuva, arı kovani, tavuk kümesi' ve Horezmce δ'n.c (< *dāna-či; -či dışıl eki?) 'yuva' (Steingass 1892: 1114a; ÉSIJa 2: 427-429).

Pekâlâ, *lād* I sözcüğü böylelikle "toz" olduktan sonra ot yığının sarışın tepesi, en azından topraklı örtüsünden mahrumdur. Tabii ki Ekrem dostumuz şunu öne sürebilir: 'Hocam, bu örtü mahrumiyeti ancak bir öteberi kaybı sayılmaktadır. Bu hiçbir şeyi değıştirmez. Çünkü etimolojinin çekirdeğı zaten 'laden' (*ladanum*) manasındaki *lād* II sözcüğüdür. Ve dediğim gibi "*ladanum* bitkisi, uzaktan bakılınca aynen bir tür çalı topu gibi durmaktadır. Bir de bu bitkinin yaz mevsiminde kurumuş bir şekil aldığı hesaba katılırsa 'toprağı örten bir saman yığını' anlamının hareket noktası daha iyi anlaşılabilir" (Gül 2015: 72).

Tamam, öyleyse "*ladanum* bitkisini" ve ayrıca *lād* II kelimesini haddeden geçirelim.

Ladanum, Akdeniz bölgesinin doğusunda yetişen *Cistus creticus* L. ve batısında bulunan *Cistus ladánifer* L. adlı çalimsı bitki türleri için de kullanılmakla birlikte,¹³ umumiyetle bunlarda oluşan, kokusu çok hoş ve böylelikle bitkilerin öncü simgesi olan bir zamkın adıdır. Bu çalıların kurumuş halini hesaba katsam bile, şekillerini 'toprağı örten' bir saman yığına bir türlü benzetemiyorum. Yine de Ekrem'in önerisini kabul edersek o zaman bu benzetme *Cistus* türlerinin yanı sıra birçok çalimsı bitkiler için doğrudur. Böylesi öznel görüşlere dayanan hükümler genellikle iğfal edici ve dolayısıyla etimolojik temel olarak yaramamaktadır. Üstelik Farsça *lād(an)* isminin hangi bitki(ler) için kullanılabileceğı de belli değildir. Mesela Hadi Karimi'nin verilerine göre (1995: 302) *lādan* ve *gol-e lādan* – en azından modern Farsçada – *Tropaeolum majus* L. bitkisinin, yani Latin Teresi'nin ismidir.¹⁴ *Cistus creticus* L. ile *Cistus ladánifer* L., bu botanik üstadının *Plants of Iran* adındaki eserinde zikredilmemektedir. Demek ki bu türler İran florasında – eğer bulunursa – ancak marjinal bir rol oynamaktadır.¹⁵

Her nasıl olursa olsun, artık *lād* II sözcüğüne ve bunun Farsçadaki statüsüne bakmamızın sırası geldi. Genç arkadaşımız kelimenin şüpheli taraflarının var olduğunu, eğer Meninski'nin açıklamalarına dikkat ederek bunların manasını doğru dürüst inceleyeydi, *forte* ya da *forsan* anlamına gelen *f.* kısaltmasından kolaylıkla anlayabilirdi (bkz. 11. dipnot). Üstelik Meninski'nin, bu kaydı hemen hemen olduğu gibi Edmund Castell'in *Lexicon heptaglotton Hebraicum, Chaldaicum, Syriacum, Samaritanum, Æthiopicum, Arabicum, conjunctim; et Persicum, separatim* adındaki eserinde (bkz. Norris 1994) özel bir kısım olarak yer alan *Lexici Orientalis Heptaglotti, Pars altera; seu, Dictionarium Persico-Latinum* isimli lügatten kopyaladığını da fark ederdi. Buyurun, buna artık hep birlikte bakalım (Castell 1669: sütun 490):

13 Bitkilerin bulunduğu yerleri yansıtan ayrıntılı bir liste 31. dipnotta verilecektir.

14 Krş. Lazard (1990: 361b): *lādan: gol-e lādan* "capucine" [= *Tropaeolum majus*].

15 *Cistus* türlerinden İran'da *Cistus fumana* L., syn. *Helianthemum procumbens* Dun. ve *Cistus salicifolius* L., syn. *Helianthemum salicifolium* (L.) Mill. vardır (Karimi 1995: 119, 183).

* Incrustatio, & parietis cruxta
 ΔΛ Partes magnæ, et gleba auri.
 מתי חללה: א. Murus. 2, Sericum molle. pec.
 Telle lerice Hormufine genus tenuius. 3, Her-
 ba odorata. forte Ladanum. 4. Liberalis. G. e
 חללה-י. 2, סרס, f. ordo laterum. S.
 -ע-י: לא יא רף -ע-י. ע. חללה
 חללה: לא יא רף. G. חללה Murus. G. חללה
 Ladanum.
 G.

Genç *ladanum*'cumuz şimdi 'Olsun, Meninski ve Castell'in şüphelerini, sed kadar hem kalın hem de güvenilir Steingass sözlüğündeki veriler kaldırmaktadır' şeklinde düşünebilir. Pekâlâ, Steingass'ın iyi ve genel olarak da oldukça güvenilir bir lügat olduğunu kabul ederim, fakat Meninski Sözlüğü gibi o da büyük ölçüde çağdaşlarının çalışmalarından faydalanan bir eserdir. Steingass'ın en öncü kaynağı, Johnson'un *Dictionary, Persian, Arabic, and English* adındaki eseridir (1852). Hiç kuşkusuzdur, sadece *ladanum* manasını değil, *lād* ile ilgili tüm verileri oradan kopyalayarak kendi sözlüğüne geçirmiştir. Buna da birlikte bakalım:

A. Johnson 1852: 1052c: P[ersian] L'D *lād*, An incrustation, plastering of a wall. Earth, dust. A wall. Rows of bricks or turfs in a wall. A foundation. Root. Reason, cause, motive. The gum-herb ladon. A flower; a rose. Soft, thin silk. The cultivation or improvement of a place. A fortress. The city of Lār.

B. Steingass 1892: 1111a: L'D *lād*, An incrustation, plastering of a wall; earth, dust; a wall; rows of bricks or turfs in a wall; a foundation; root; reason, cause, motive; the gum-herb ladanum; a flower, a rose; (for A[rabic]. *lāz*, pl[ural]. of *lāzat*) soft, thin silk; the cultivation or improvement of a place; a fortress; the city of Lār.

Her nasıl olursa olsun, esas meselemizin derli toplu aydınlatılması için Fars dilinin söz varlığını en kapsamlı şekilde yansıtan *Loğat-nāme-ye Deh̄hodā'*ya bakmak şarttır. 'Alī Akbar Deh̄hodā'nın *Loğat-nāme*'si, 16 ciltlik, yaklaşık 27.000 sayfalık, 343.446 madde başı içeren, hem kitap şeklinde hem de internette elektronik biçimde sunulan – tam manasıyla – bir şaheserdir.¹⁶ Keşke Osmanlıcaya dönük bunun gibi bir ansiklopedik yapıt da elimizde olsa... Keşke... Ne yapalım? Şimdiye değin yoktur ve tahminimce yakın istikbalde de gerçekleştirilmesi umut edilir değildir. Demek ki bunu daha uzun süre hayal etmek zorundayız. Hayal dünyası ise benim âlemim değildir, zira hayal kırıklığını ne kendim yaşamak ne de başkalarına yaşatmak asla istemiyorum. Fakat bugün maalesef çaresizim, çünkü Ekrem Gül'ün *loda* teriminin etimolojisi için çizdiği, daha doğrusu hayal ettiği önerinin kesinlikle doğru olmadığını artık ispatlama sırası gelmiştir.

16 Bkz. A. (*Loğatnāme*'ye yönelik daha kapsamlı bilgi için) <https://en.wikipedia.org/wiki/Dehkhoda_Dictionary> ve Kurtuluş 2003; B. (*Loğatnāme*'nin dijital biçimin sorgulanması için:) <<http://www.parsi.wiki>>.

Loğat-nâme-ye Dehğodâ'yı sorguladığımda ekranda tam bir *lād* sözcükleri defilesine seyirci oldum.... ‘Catwalk’a ‘özel duvarlar’, ‘ince, cicili bicili kumaşlar’ ve ‘1001 gece kentlerinin yanı sıra gerçekten *lādan/ladanum* da çıkıp poz vermiştir.¹⁷ Fakat son anlamla ilgili kaynak eser olarak Dehğodâ, sadece *Burhān-i qāṭi'* (1652)¹⁸ ve edebi bir mesel olarak Kesâ'i Marvazi'nin şu iki satırını göstermektedir:¹⁹

از عبیرو عنبر و از مشک و لاد و داربوی
در سرابستان ما اندر خزان میدار بوی

Abîr ve amberin, misk, lâden ve sarısabırın da

Hoş kokusunu güzün bizim bahçemizde kokla.

Burhān-i qāṭi' lügatinde geçen açıklamaya göre ‘koku hoş bir madde’ anlamındaki *lād* ‘lādan’dan kısaltılmış bir biçimdir. Kesâ'i'nin dizesinden olduğu gibi bundan da *lād(an)*’ın Farsçada umumiyetle bitki adı değil, hoş kokulu bir maddenin ismi olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik *Farhangi tafsiri zebani tajiki* (1: 724a) gibi çağdaş bir lügatten *lād* biçiminin statüsü “kitābî”, yani edebî olduğunu öğrenmekteyiz. *Bütûn* bu verilerden hareketle tahmin edilir ki *lādan*’ın yerine *lād* biçimi en başta vezin icabı kullanılmaktadır.²⁰

“Steingass bu kelimeleri [*lād* ve *lādan*] Farsça olarak kabul etmiş, ona göre maddelendirmiştir. Dolayısıyla bu kelimenin [*lād*] Türkçe veya Kürtçeye Farsçadan girdiği değerlendirilebilir; ancak burada başka bir problem ortaya çıkıyor: *Bu dillerden hangisi aracı dil? Biz, kelimenin Türkçeye Kürtçe aracılığıyla girdiğini düşünüyoruz*. Tam tersi düşünmememizin (Farsça→Türkçe→Kürtçe) en büyük sebebi kullandığımız biçimlerin Kürtçenin ses yapısına daha uygun olmasından kaynaklanmaktadır *çünkü ünlüleri kaynak dilde esasen düz olan bir biçimin (lādan, lād) ilk ünlüsünün Türkçede yuvarlaklaşmasının (loda) hiçbir makul açıklamasını yapamıyoruz*.” (Gül 2015: 69-70)

Evvelâ, Steingass bu iki kelimenin kökenine yönelik bize hiç pusula vermemektedir.²¹ Zaten Farsçada geçen her sözcük – kökene bakılmaksızın – Farsça dil hazinesinin bir unsuru sayılmaktadır. Ancak kökenini bildiği yabancı sözcüklerin – umumiyetle – önüne kaynak dilini belli eden A[rabic], G[reek], M[ongolian], T[urkish] gibi kısaltmalar ilave etmiştir (Steingass 1892: viii). Ekrem Gül’ce *lād* kelimesi için çizilen geçiş modeline yönelik – *Farsça* > *Kürtçe* > *Türkçe* tipi olsun ya da *Farsça* > *Türkçe* > *Kürtçe* çeşidi olsun – Farsça (uzun) *ā* sesinin normal şartlar altında ne Kürtçede ne de Türkçede o sesine geçmemesi

17 <<http://www.parsi.wiki/fa/wiki/topicdetail/b6d78b1278d04e6abe81487cf095b755>>.

18 Bkz. Mahmoodi-Bakhtiari, Behrooz, “Burhān-i qāṭi'”, *Encyclopaedia of Islam, THREE*; <http://referenceworks.brillonline.com.ezproxy.leidenuniv.nl:2048/entries/encyclopaedia-of-islam-3/burhan-i-qati-COM_27575>.

19 Kesâ'i Marvazi, 10. yüzyılın ikinci yarısında Horasan’ın Merv kentinde yaşayan ozana ait bilgi için bkz. Bruijn, J. T. P. de (April 7, 2008), “Kesâ'i Marvazi”, *Encyclopaedia Iranica*; <<http://www.iranicaonline.org/articles/kesai-marvazi-persian-poet>>.

20 *Lād* (II) biçiminin Osmanlıcaya geçtiğini ispatlayan bir kayıt benim bildiğime göre daha bulunamamıştır.

21 Steingass sadece ‘ince kumaş’ anlamındaki *lād* (III) sözcüğünün kökeni olarak Arapça ‘*lāz* (pl. of *lāzat*)’ biçimini tanımlamıştır.

vurgulanmalıdır.²² Diğer bir sorun: Sözcük sonu a nereden kaynaklanmaktadır?

Özet olarak şu denilebilir: Edebî (klasik) Farsçaya ait fevkalade nadir bir sözcüğün, ödünçleme sürecinde hem temel manasını izsiz kaybederek yepyeni – bayağı da farklı – bir anlama ('ot yığını') girmesi hem de uzun ā ünlüsünü yuvarlak ö sesine dönüştürmesi ve işbu şekilde Anadolu'daki çiftçilerin ağzına düşmesi asla mümkün değildir.

Pekâlâ, çöküverip dağıldı acemi dediğim bu loda. Fakat eve gitmeden eleştirilmesi, gelecek çalışmalar için faydalı olabilen başka düzensizliklere kısaca ışık tutmamız gerek.

Lâdan sözcüğü üzerinde dururken değerli arkadaşımız şunu da ilan etmektedir:

"Hz. Yusuf'un, bizim edebî eserlerimizde de çokça işlenen ve Kuran-ı Kerim'de de 'kissaların en güzeli' olarak tanımlanan meşhur kıssasının Eski Ahit'te anlatıldığı biçiminden, bu bitkilerden elde edilen muhteşem kokunun çok eski zamanlardan beri bilinen ve alım satımı da yapılan değerli bir ticarî meta olduğu da anlaşılıyor" (Gül 2015: 72).

Bu hikaye hemen hemen 'kissaların en güzeli' kadar tatlıdır. Fakat Eski Ahit'te 'bu bitkilerden elde edilen muhteşem kokudan' söz edilip edilmemesi belli değildir. Ekrem tarafından bize örnek olarak verilen "Genesis" 37:25 parçasında *ladanum* sözcüğü şöyle geçmektedir: ... 'spicery and balm and ladanum'... Bu İngilizce bir tercümedir. Diğer bazı çevirilerde ise – kendisinin vurguladığı gibi – *ladanum* yerinde *myrrh* ('mür') geçmektedir (ay. 49. dipnot). Bu kararsızlık bence bir uyarı, daha açıkçası hangi madde olduğunun belli olmamasını simgeleyen bir uyarıdır. Böylesi bir halde, tabii ki Eski Ahit'in orijinal, yani İbranice metnine bakmak gerekmektedir. Genesis, – şimdiden sonra yerine Türkçede daha yaygın olan Tekvin ya da Yararılış terimlerini kullanacağım – Eski Ahit'in ilk kitabıdır. Öğrencilik zamanımda – İbranice sınavına hazırlık olarak – buna kebikeç olup metni harfi harfine kemirircesine başından sonuna kadar okuduğum için satırlarında *lâdan* sözcüğüne rast gelmediğime oldukça eminim. Yine de Tekvin 37:25 parçasını/kitasını bir daha gözden geçirmek faydalı olur:

וּשְׁבוּ לְאַכְל־לֶחֶם וּשְׂאֵו עֵינֵיהֶם וּיְרֹאוּ וְהָנָה אֲרֻחַת יִשְׁמְעֵאלִים בָּאָה
מִגְלָעַד וּגְמֵלֵיהֶם נִשְׂאִים נְכֹאת וְצָרִי וְלֵט הוֹלְכִים לְהוֹרִיד מִצְרֵימָה:

İşte bu kadar... İbranice bilmeyenlere giriş dersi okumamak üzere sadece mevzumuz dâhilindeki kısma ışık tutacağım: ... ('spicery and balm and ladanum') נְכֹאת וְצָרִי וְלֵט –

22 *Löd(a)*'nın yanı sıra Kürtçe *lûda* ile *lawda* biçimleri bu yuvarlak sesin etimolojik, yani sözcükteki birincil ses mirasına ait olduğunu onaylamaktadır. Başka yerde Elazığ yöresinde derlendiği *lobe* biçimine dair şunu okumaktayız (Gül 2015: 63): "[Bunun], derlendiği yöreden hareket edecek olursak Kürtçenin ses bilgisine dair bir hususiyet ile ilgili olduğu düşünülebilir." *Böylesi a priori statement*'ler, hiçbir şeye yaramamaktadır *çünkü* umumiyetle her bir senaryo – mana etsin, etmesin – 'düşünülebilir'. Bakışımızı gerçeklere doğru çevirecek olursak *d > b* geçişinin Kürtçede bulunmadığını anlayacağız. Böylesi sorunların aydınlatması için Ruslan Cabolov'un *Očerk istoričeskoj fonetiki kurdsogo jazyka* adındaki eserini tavsiye ediyorum (1976), zirâ 'gizemli' Kürtçe, her 'problemin' dermanı değildir.

*nəḳōl*²³ ū-ṣərī²⁴ wā-lōl²⁵ ... “baharat, pelesenk ve laden (mür)”. Görüldüğü gibi *lādan* sözcüğü burada (ve Eski Ahit’in hiçbir yerinde) geçmemektedir. Yerine *lōl* kelimesi geçmektedir, daha doğrusu *lōl* burada *laden* (ya da *mür*) olarak belirlenmiştir. Sadece İbranicede bulunan bu *lōl*’un ne *lādan* ne de *loda* sözcükleri ile kökensel bir ilişkisi aslında olamaz.²⁶ Üstelik hangi manaya geldiği de hiç net görülmemektedir. Kimi *ladan* kimi *mür* diyor. *The Dictionary of Classical Hebrew (DCH)*’ya göre *nəḳōl* ‘ladanum’, *lōl* ise ‘myrrh’ anlamına gelmektedir (bkz. dipnot 23-25). Ekrem kardeşimiz, vakit ayırıp *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, yani Koehler & Baumgartner’dan kopyalayarak ‘aynen aktardığı’ malumatı (2: 527-528) biraz inceleydi Eski Ahit’teki *lōl* sözcüğüyle hakkındaki sorunlara ister istemez çatacaktı.²⁷ Sami dilleri oldukça enteresan bir dil ailesini teşkil etmektedir. Ayrıca bunların yazı sistemleri göz okşayıcıdır. Ama *gülü seven dikenine katlanır* gibi o lisanların elifbelerini seven, okunmasındaki zorluklara katlanır. Gösterme şeklinde kullanıldığında bu dekoratif yazıların yanına mutlaka çeviri yazısının da verilmesi şarttır. Bu da bazen zor ve oldukça zaman harcayan bir görev olduğundan herkes en azından kendi çalışması için gerekli pasajları seçip çevirmelidir. Gördüğümüz gibi etimolojik bir çalışma sadece sözlük malumatı üzerinde yapılmaz. Başka kaynaklar da kullanılmalıdır. Üstelik araştırmacı, çalıştığı diller ile birlikte tarihlerini de yeterli aşamada bilmek zorundadır. Genç dostumuzun bu mekândaki ciddi eksiklikleri, yazısının birkaç yerinde ortaya çıkmaktadır; örneğin:

... kelimenin çok eskilere, *Asurca* ve *Akadca*’ya kadar gittiğini anlıyoruz (Gül 2015: 75).

‘*Asurca* ve *Akadca*’ ne demek? Sanki bunlar iki ayrı dilmiş... Bilindiği gibi Akad dilinin iki baş şivesi (*main dialects*) vardır, biri Kuzey Mezopotamya’daki *Asurca*, diğeri Merkezî ile Güney Mezopotamya’da konuşulmuş olan *Babilce*’dir.

Sözcüğümüz ile ilgili *CAD*’deki²⁸ kayıt, yine ‘aynen gösterme’ usulüne göre şu şekilde sunulmuştur: “**ladinnu** (*ladunu, ladnu*) s.; (an aromatic); SB, NB”. Görüldüğü gibi, bu

23 ‘ladanum, a spice, from resin of the cistus rose’ (*DCH* 5: 684a).

24 ‘balm, or balsam; an aromatic resin derived from the bark of the mastic tree shrub (*Pistacia lentiscus*) or the Aleppo pine or silver fir, used as a soothing ointment’ (*DCH* 7: 161a).

25 ‘myrrh, gum perh. of a species of cistus’ (*DCH* 4: 540a).

26 İç yüzü hiç belli olmayan bu kelimeye bazı araştırmacılar, *Trifolium*, *Melilotus*, *Trigonella*, *Nymphaea*, *Celtis australis* gibi bitkilerin adı olarak kullanılan Yunanca λωτός sözcüğünü bağlamaktadırlar (bkz. Beekes 2010: 884).

27 Eski Ahit’in M.Ö. 3. yüzyılda başlatılmış Yunanca tercümesi olan Septuagint’te *loī* teriminin karşılığı olarak στακτή ‘oil of myrrh [mür yağı]’ sözcüğünü bulmaktayız (bkz. Koehler & Baumgartner ay. ve Liddell & Scott, *A Greek-English Lexicon*: <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Dstakth%2F>>). Harrison ise buna yönelik şunu öne sürmüştür (1966: 46): “Two references in Genesis in which the Hebrew term is translated ‘myrrh’ in the A.V. [= English Authorized Version, King James], R.V. [English Revised Version, 1861] and R.S.V. [= American Revised Standard Version, 1946] are to the word *lot* (LXX [Septuagint] στακτή). The English rendering is evidently erroneous, since it is extremely doubtful if true myrrh was known in Palestine as early as the Patriarchal period. More probably the reference is to ladanum, which is derived from several species of *Cistus*.”

28 = *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*. Bu Akadca sözlüğünün – tecrübesiz kullanıcıyı idlâl edebilen – ismine dair, I. J. Gelb tarafından yazılmış önsözdeki açıklamaların mutlaka okumasını herkese çok tavsiye edebilirim! Bkz. *CAD* 1, part 1: vii.

gösterme için sorumlu yazarımız, *ladinnu* sözcüğünü keşfettikten sonra ne buna ait maddeyi ne de gösterdiği satırı bile sonuna kadar okumamıştır. Kısaltmalar böylesi kapsamlı lûgatlara ancak süs olarak koyulurcasına, bunlara yine dikkat etmemiştir: SB = *Standard Babylonian* [Standart Babilce] ve NB = *Neo-Babylonian* [Yeni Babilce] (CAD 9: 36a). *AHW*'deki²⁹ verilere göre terim, j/spB = *Jung-, Spätbabylonisch* [Genç, Son Dönem Babilce] ve nA = *Neuassyrisch* [Yeni Asurca] aşamalarında geçmektedir (*AHW* 1: 527a). Bu verilerden anlaşılıyor ki bahsi geçen biçimler en başta Babilceye aittir! Laden zamkı muhtemelen Akdeniz coğrafyasından Mezopotamya'ya getirilen bir ithal malıydı; krş. "20 GUN ŠIM *la-du-nu* (among tribute from the West [Batıdan ödenen haraç arasında])"³⁰ CAD (ay.) ve Thompson (1949: 339): "Labdanum (from Crete, not probable in Assyria [Girit Adası'ndan, Asur'da olası değil]". Zamkı üreten *Cistus creticus* ile *Cistus ladanifer*'in yayılışına daha ince bakıldığında bu türlerin Mezopotamya'da değil, sadece Akdeniz iklimi olan yerlerde bulunduğu belli olmaktadır³¹ ve bundan hareketle isminin Akadca'dan kaynaklanabileceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Heinrich Zimmern'e göre Akadca *ladunu* mutlaka bir ödünçlemedir. Kaynak dile ait bilgi olmadığından Akadca terimini Yunanca λῆδον, λῆδανον³² ile karşılaştırmıştır (aynen: "akk. *ladunu* jedenfalls Fremdw. : griech. λῆδον, λῆδανον, Ladanum"; Zimmern 1915: 58). Başka araştırmacılara göre ise Yunanca biçimler eski Sami dillerinden ödünçlenmiştir. Bu görüş – kanımca – akla yatkın değildir. Zira ithal ya da haraç malı olarak Yeni Asur İmparatorluğu'na gelen bir maddeye yerli bir isim koyulması ve işbu ismin en nihayet ödünçleme olarak maddenin 'ana vatanı' ile dil(ler)ine geçmesi akla pek yatkın değildir. Her nasıl olursa olsun, bu ilginç bulmacanın uygun bir tarzda çözülmesi için alakalı bütün metinlerin, verilerin, etimolojik önerilerin vs. tek tek gözden geçirilmesi, yani monograf kapsamına gelen bir araştırmanın yapılması gerekmektedir.

29 = *Akkadisches Handwörterbuch*.

30 = Bununla ilgili: "*lad(u)nu*, Ladanum, bibl.-hebr. [İbranice Eski Ahit] *lof*, neuhebr. [İvritçe] *loṯām*, griech. [Yunanca] *ledon*, *ledanon*, ein wohlriechendes Schleimharz, das auf den Blättern der Cistenrose (*Cistus villosus*) entsteht [*Cistus villosus* = *Cistus creticus* yapraklarında oluşan güzel kokulu bir zamk]. Der König Tiglatpileser IV. [?] III. olması gerek] erhält nach Ann. 85 von Rezin von Damaskus Ladanum (*ladunu*) als Tribut [Rezin'e göre kral III. Tiglat-Pileser, laden zamkı haraç olarak Şam'dan alır]" (Ebeling 1948: 137). *Cistus villosus*, syn. *Cistus creticus* (bkz. <https://en.wikipedia.org/wiki/Cistus_x_incanus>).

31 ***Cistus creticus* L.:** *Northern Africa:* Algeria; Libya; Morocco; Tunisia. *Caucasus:* Georgia. *Western Asia:* Cyprus; Israel; Jordan; Lebanon; Syria; Turkey. *Eastern Europe:* Ukraine - Krym. *Southeastern Europe:* Albania; Bulgaria; Former Yugoslavia; Greece; Italy. *Southwestern Europe:* France - Corsica; Portugal; Spain - Balears. ***Cistus ladanifer* L.:** *Northern Africa:* Algeria; Morocco. *Southwestern Europe:* France; Portugal; Spain (bkz. *GRIN Taxonomy for plants* <<https://npgsweb.ars-grin.gov/gringlobal/taxonomydetail.aspx?405608>>; <<https://npgsweb.ars-grin.gov/gringlobal/taxonomydetail.aspx?10639>>).

32 Yunanca λάδανον, ionic λῆδανον "an aromatic gum, gum mastich" ve λῆδον "a shrub, the mastich, on which the gum λάδανον is found, *cistus creticus*." (Liddell & Scott, *An Intermediate Greek-English Lexicon*: <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0058%3Aentry%3Dla%2Fdanon>>; <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0058%3Aentry%3Dlh%3Ddon>>).

Kısmen biraz gerçeküstü bir hava hissettiren yazının en sonunda üstadımız *loda* için – çalışmasının neticesi olarak – *loda* sözcüğünün soy ağacı olarak şu gelişme zincirini önermektedir:

Türkçe *loda* < Kürtçe *lod/lode* < Farsça *lād/lādan* < Süryanice *ladan* < İbranice, Aramice *ladan* < Arapça *lādan/lādin* < Asurca *ladinnu* < Akadca *ladinnu/ladnu/ladunu* (Gül 2015: 76).

Çok üzgünüm, ama burada doğru bir şey bulmak hemen hemen mümkün değildir. Az önce açıkladığım Asurca-Akadca sorununu tekrar görmekteyiz (vurgulayarak bir daha anlatayım: ‘Asurca < Akadca’ olamaz, zira Asurca Akad dilinin bir şivesidir). (Klasik) İbranicede *lādan* kelimesinin geçtiğine dair bir kayıt yok. ‘Süryanice < Aramice’ ... nasıl olur? Süryanice, Aramicenin bir çeşididir, yani Aramice sayılmaktadır. Arapçanın yeri de tartışmalıdır. Genel olarak Akadcadan gelen sözcükler Aramiceye geçip bunun aracılığıyla Farsçaya ve Araplar Mezopotamya’ya geldikten sonra Arapçaya da yayılmıştır.³³ Veriler, kaygısızlık ya da başka bir sebepten doğru dürüst incelenmediği zaman, ‘aynen gösterme usulü’ oldukça tuzaklı bir tekniktir. Buna dair bir mesel vermek üzere Süryanicedeki biçimleri inceleyelim: ܠܕܢܘܢ, ܠܕܢܘܢ, ܠܕܢܘܢ, ܠܕܢܘܢ and ܠܕܢܘܢ (Payne Smith 2: 233a) Bu altı biçimden sadece ܠܕܢܘܢ (L^aDN^a?, *ladnā*) biçimi Aramice tipinden bir biçim sayılmaktadır (= **ladan* + ā, belirtici parçacık). ܠܕܢܘܢ (L^a?DⁱYN, *ladin*)’in statüsü belli değildir, belki Akadça *ladinu* biçimini yansıtmaktadır. Böylesi *i*’li bir biçim Arapçada da rastlanır: *lādin*. ܠܕܢܘܢ (L^a?D^a?N^uWN, *lādanun*), ܠܕܢܘܢ (L^a?D^aN^aWN, *ladanon*) ve ܠܕܢܘܢ (L^aDN^aWN, *ladnon*) göz göre göre Yunanca *λάδανον* biçimini temsil etmektedir. ܠܕܢܘܢ (L^a?DⁱYW^aN, *ladion*) biçimi de muhtemelen Yunancalaştırılmış durumdadır. *Last but not least*, zincirin “Türkçe *loda* < Kürtçe *lod/lode* < Farsça *lād*” kısmının, başka bir deyişle çalışmanın çekirdeğinin bir hayalin neticesi olduğunu zaten yukarıda gösterdim.

Değnilmesi mümkün başka sorunlar olmakla birlikte satırlarıma burada makul bir son vermek üzere Pierre Abélard (Petrus Abaelardus)’un, hocası olan Anselme de Laon’u tenkit ederek kullandığı bir metaforu size hatırlatmak istiyorum.

Arbor eius tota in foliis aspicientibus a longe conspicua videbatur,

sed propinquantibus, et diligentius intuentibus infructuosa reperiebatur.

(Migne PL 178: 123)³⁴

33 Sami dilleriyle alakalı, bu çerçevede gerekli olan bütün ayrıntıların aydınlatılması kısacık yazımın içerisinde maalesef mümkün olmadığından konuya ilgi duyanlara *The Semitic Language: An International Handbook* adındaki eseri tavsiye etmek istiyorum (SLH 2011).

34 ‘Yaprak dolusu ağacı, uzaklardan bakıldığında olağanüstü görünüyordu, yakından ise daha da dikkatli bir inceleme altında meyvessiz bulundu.’

KAYNAKÇA

- AHw = Bruno Meissner & Wolfram von Soden (1965-81), *Akkadisches Handwörterbuch*, 1-3, Wiesbaden.
- BIELMEIER, Roland (1989), "Sarmatisch, Alanisch, Jassisch und Altossetisch", *Compendium Linguarum Iranicarum*, hrsg. von Rüdiger Schmitt, Wiesbaden, s. 236-245.
- BLÄSING, Uwe (2015), "Anadolu Saman Yığınları Hikayesi", *Türk Dili Araştırmaları, Belleten*, 63.2 (2015): s. 7-29.
- BEEKES, Robert (2010), *Etymological Dictionary of Greek*, Leiden & Boston.
- CABOLOV, Ruslan Lazarevič (1976), *Očerki istoričeskoj fonetiki kurdsogo jazyka*, Moskva.
- CABOLOV, Ruslan Lazarevič (2001-2010), *Ėtimologičeskij slovar kurdsogo jazyka*, 1-2, Moskva.
- CAD (1956-2010) = *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago, s. 1-21.
- CASTELL, Edmund (1669), *Lexicon heptaglotton Hebraicum, Chaldaicum, Syriacum, Samaritanum, Æthiopicum, Arabicum, conjunctim; et Persicum, separatim ...*, London.
- DEVELLIOĞLU, Ferit (1978), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara.
- EBELING, E. (1948), "Mittelassyrische Rezepte zur Bereitung von wohlriechenden Salben", *Orientalia*, N.S. 17 (1948), s. 129-145.
- DCH (1993-2011) = *The Dictionary of Cassical Hebrew*, editor Dawid C. A. Clines, 1-8, Sheffield.
- ĖSIJa 2 = Vera Sergeevna Rastorgueva & Džoj Iosifovna Edel'man (2003), *Ėtimologičeskij slovar' iranskix jazykov*, 2, Moskva.
- ESUM (1982-) = *Etymolohičnyj slovnyk ukrajins'koji movy*, (6 cilt çıkmış), Kyjiv.
- FZT (1969) = *Farhangi Zaboni Tojikî 'Slovar' tadžikskogo jazyka*, 1-2, Dušanbe.
- FASMER bkz. Vasmer
- GARKAVEC, Aleksandr Nikolaevič (2010), *Kypčakskoe pis'mennoe nasledie, 3: Kypčakskij slovar' po armjanopis'mennym pamjatnikam XVI-XVII vekov*, Almaty.
- GHARIB, B. (2004), *Sogdian Dictionary, Sogdian-Persian-English*, Tehran.
- GÜL, Ekrem (2015), "Loda Sözcüğü Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 25.1 (2015), s. 57-80.
- HARRISON, R. K. (1966), *Healing herbs of the Bible*, Leiden.
- JOHNSON, Francis (1852), *A Dictionary, Persian, Arabic and English*, London.
- KARIMI, Hadi (1995), *Plants of Iran; Scientific, English and Persian Names*, Tehran.
- KOEHLER, Ludwig; BAUMGARTNER, Walter (1967-96), *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, 1-5, Leiden, New York, København, Köln.
- KURTULUŞ, Rıza (2003), "Lugatnâme: Ali Ekber Dihhudâ'nın Fars diliyle ilgili büyük ansiklopedik sözlüğü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 27: s. 220-221.
- LAZARD, Gilbert (1990), *Dictionnaire Persan-Français*, Leiden.
- Lûgat-i Nâci = Muallim Nâci, *Lugat-i Nâci*, [? 4. Baskı, İstanbul H1322/M1906].
- Lûgat-i Remzi = Hüseyin Remzi (H1305/M1887-1888), *Lûgat-i Remzî, Tabirat-ı Umûmiye-i Arabiye ve Farsiyeden Ma'ada Fünûn ve Ulûm Istilahâtını ve İki Yüz Kırk Beşkâli Havidir*, 1-2, İstanbul.
- MENINSKI, Franciscus à Mesgnien (1680), *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae ...*, 1-4, Viennae Austriae.

- MENINSKI, Franciscus à Mesgnien (2000), *Thesaurus linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae = Lexicon Turcico-Arabico-Persicum* (aynı eserin tıpkıbasımı), Mit Einleitung und mit einem türkischen Wortindex von Stanisław Stachowski, sowie einem Vorwort von Mehmet Ölmez, İstanbul.³⁵
- Migne PL [Patrologia Latina] = *Patrologiae Cursus Completus, sive bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium ss. patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad Innocentii III tempora floruerunt...*, Series latina, Accurante J.-P. Migne; Tomus 178, Paris 1885.
- NORRIS, H. T. (1994), "Edmund Castell (1606-86) and his Lexicon Heptaglotton (1669)", *The 'Arabick' Interest of the Natural Philosophers in Seventeenth-Century England*; edited by G. A. Russell, Leiden: 70-87.
- PAYNE SMITH, Robert (1879-1901), *Thesaurus Syriacus*, 1-2, Oxford.
- REDHOUSE, Sir James W. (1890), *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople.
- SLH (2011) = *The Semitic Language: An International Handbook*, edited by Stefan Weninger, in collaboration with Geoffrey Khan, Michael P. Streck, Janet C. E. Watson, Berlin/Boston.
- STEINGASS, Francis (1892), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London.
- THOMPSON, Reginald Campbell (1949), *A Dictionary of Assyrian Botany*, London.
- TULUM, Mertol (2011), *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara.
- VASMER, Max [Fasmer, M.] (1964-73), *Étimologičeskij slovar: russkogo jazyka*, 1-4, perevod s nemeckogo i dopolnenija O. N. Trubačeva, Moskva.
- ZIMMERN, Heinrich (1917), *Akkadische Fremdwörter als Beweis für babylonischen Kultureinfluss*, Zweite, durch vollständige Wörterverzeichnisse vermehrte Ausgabe, Leipzig.

35 2000 senesinde Simurg Yayınları'nda çıkan tıpkıbasım Mehmet Ölmez'in girişimiyle gerçekleştirilmiştir. Zira Türkçenin ve ayrıca Osmanlıcanının gelişme tarihi için fevkalade önem taşıyan Meninski Lügatî'nden – bildiğim kadarıyla – Türkiye kütüphanelerinde bir tane orijinali bulunmamaktadır.